

ISSN 2076-815X (print)
ISSN 2522-9206 (online)

МІСТОБУДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ

75
2020

Київ-КНУБА

DOI: 10.32347/2076-815x.2020.75.388-402

УДК 721.01

д.арх., професор **Шулик В.В.**,
v-shulik@ukr.net, vshulik1965@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2587-1617,Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова,к.т.н., доцент **Машовець Н.С.**,
mashovetsns@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9181-5253,
Хмельницький національний університет

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ РЕГІОНАЛЬНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наводиться короткий аналіз рекреаційних ресурсів та визначається тип рекреаційної системи регіону на прикладі Хмельницької області.

Ключові слова: рекреаційні ресурси регіону; рекреаційна система; тип регіональної рекреаційної системи.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна загалом та кожен регіон країни окремо знаходяться в стані удосконалення соціально-економічного та адміністративного устрою, намічаються шляхи перспективного розвитку, формуються основні стратегічні ідеї. З урахуванням результатів проведеного аналізу, оцінки наявних переваг, можливих ризиків і загроз сформульовано основну стратегічну ідею розвитку Хмельниччини – це має бути економічно та культурно розвинений регіон західного Поділля, де поєднуються національні традиції з європейськими стандартами. Регіон високотехнологічного аграрного виробництва та інноваційної промисловості, туристично привабливий, комфортний та безпечний для проживання край зі сталим докільям, цікавий для гостей та інвесторів [1].

Як вказується вище – Хмельниччина в перспективі має бути туристично привабливою, цікавою для гостей та інвесторів. Такий вектор розвитку має бути забезпечений наявними рекреаційними ресурсами, які поділяються на три основні групи: природно-географічні, історико-культурні та соціально-економічні [2]. Не менш важливим питанням є формування відповідної господарської системи – рекреаційної індустрії. Визначення типу рекреаційної системи регіону дозволяє конкретизувати процеси її творення в певні групи завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рекреаційна система, як і архітектурна система має свої межі і існує у певному “зовнішньому” світі, який знаходиться поза множиною елементів даної системи і впливає на неї. Такий

вплив - це зовнішні фактори (демографічні, соціальні, економічні, сфери виробництва і споживання, науково-технічні, кліматичні, топогеологічні і інші), які сприймаються відповідними елементами системи, - інтерпретуються системою у внутрішні фактори, котрі визивають ту чи іншу реакцію системи чи окремих груп її складових (підсистем) [3, 4]. Тож, фактори діляться на зовнішні і внутрішні, хоча такий поділ є досить умовним. За визначенням, фактор - це причина, рушійна сила процесу чи одного із його умов. В архітектурних системах, які мають ієрархічну структуру, фактори також будуються в ієрархічному вигляді (рис. 1. Кількість цих факторів не завжди претендує на точність і завершеність, головне тут, по-перше: показати, що зовнішні фактори діляться на певні групи, по-друге: вибрати схему для аналізу та провести аналіз впливу вказаних факторів на елементи системи. Вказані групи зовнішніх факторів служать основою для формування головних обмежень (чи стимулів) розвитку різноманітних за складністю і функціональним профілем рекреаційних систем [4].

Аналіз факторів, що впливають на формування регіональної рекреаційної системи, вже проводився на прикладі іншого регіону – Полтавської області [5], в результаті чого був запропонований тип рекреаційної системи вказаного регіону. Нині розглянемо це питання на прикладі Хмельницької області.

Метою публікації є аналіз рекреаційних ресурсів та визначення типу рекреаційної системи регіону на прикладі Хмельницької області.

Основний матеріал. Хмельницька область розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини в зонах лісостепу та мішаних лісів (Полісся). Межує на сході з Вінницькою, заході – Тернопільською, північному заході – Рівненською, півночі – Житомирською та півдні – Чернівецькою областями. За площею території (20,6 тис. кв. км або 3,4% від площі країни) Хмельницька область належить до невеликих областей України і посідає серед них 19 місце. Протяжність з півночі на південь 256,2 км, зі сходу на захід – 192,5 км. Більшу центральну частину області займає Подільська височина, по якій проходять вододіли Дніпра, Південного Бугу та Дністра. Обласний центр – місто Хмельницький, розміщений близько до географічного центру області на перетині шляхів з півночі на південь та заходу на схід, що є дуже вигідним чинником соціально-економічного розвитку території [1, 6].

Географічне розміщення області має певні стримуючі фактори розвитку: вона знаходиться у стороні від найбільш розвинених регіонів; транзитний потенціал області є обмеженим, оскільки транспортні потоки Захід-Схід проходять в основному північніше області, транспортні потоки Івано-Франківськ – Київ, Тернопіль – Київ та Чернівці – Київ, які проходять через Хмельницьку область, не є надто великими. Витягненість області з півночі на

південь створює додаткові проблеми з доступністю південних та північних районів до обласного центру, оскільки районні центри Славута, Шепетівка, Ізяслав, Полонне, Кам'янець-Подільський, Нова-Ушиця знаходяться на віддалі понад 100 км від обласного центру (рис.2).

А. Співвідношення зовнішніх і внутрішніх факторів (за Г.І.Лавриком)	
Групи факторів	
Зовнішні	Внутрішні
Фн Демографічні Соціальні Економічні	Фдп Створення соціально необхідних умов середовища Забезпечення умов руху населення Забезпечення умов зайнятості населення Функціональна структура виробничої і невиробничої сфер діяльності
Фш Науково-технічні Сфери виробництва Сфери споживання	Фдш Конструктивно-технологічні рішення елементів штучного середовища Розміщення матеріальних об'єктів виробництва Розміщення матеріальних об'єктів сфери споживання Ефективність використання капіталовкладень Вирішення комунікацій
Фп Кліматичні Топологічні Природні ресурси	Фдп Захист від зовнішнього середовища Території ландшафтів для виробництва і споживання Природні ресурси для сфери виробництва і споживання Охорона природи (гео і біосфери)

Б. Групи зовнішніх і внутрішніх факторів (критерії), які виділені для дослідження рекреаційних систем рівня регіону та адм.району

Соціально-економічні:

Система розселення, густота населення, категорії населених місць, демографічні умови, потреби населення у видах і формах рекреації

Територіально-виробничі:

Територіальна структура виробництва, функціональна структура виробництва, комунікаційні мережі, їх види та розвиненість

Природно-ландшафтні:

Клімат (сонячне опромінення, температурний режим, відстань до великих водних мас, сніговий покрив, режим руху повітряних мас), тривалість комфортного періоду літку та взимку, лісові масиви та обмеження по них

Екологічні:

Диференціація наявних еколого-географічних явищ, екологічна комфортність середовища, екологічна збереженість середовища, локалізація порушень екологічної рівноваги

Історико-культурні:

Пам'ятки містобудування і архітектури, археології, народні промисли, музеї, їх збереженість та пропускна здатність

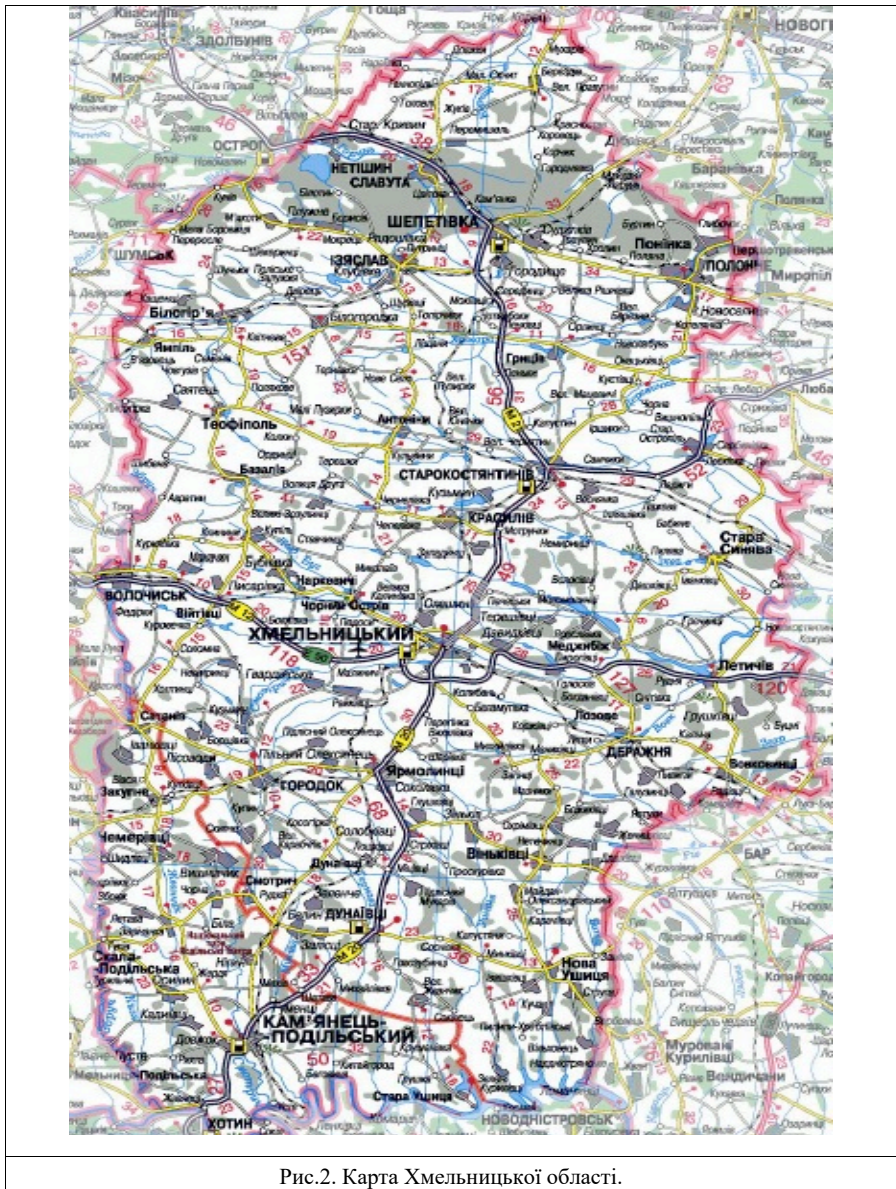
Рис. 1 . Групи факторів, які виділені для дослідження рекреаційних можливостей регіону.

Серед групи соціально-економічних факторів одними із основних мають бути регіональні особливості системи розселення [7]. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що на рівні розселення країни загалом Хмельниччина не має функціональної єдності. Її територію умовно можна поділити на дві зони: західну та східну, які функціонально тяжіють відповідно до Львова та Києва. В межах України Хмельницька область є помірно заселеною територією, помірна людність якої обумовлює оптимальні, в порівнянні з іншими регіонами України, співвідношення між населенням і територією, між господарством і наявними природними ресурсами.

За даними останнього перепису 2001 року, на території Хмельницької області нараховувалося 1430,8 тис. осіб, а на 1 січня 2019 року чисельність наявного населення становила 1264,7 тис. осіб. Щільність населення складала 62 особи на 1 кв.км. Найбільша щільність поселень у Дунаєвецькому і Полонському, найменша – Старокостянтинівському та Славутському районах. Щодо рівня урбанізації, то Хмельниччині характерне «населення» міст (передусім унаслідок приросту за рахунок мігрантів із сільської місцевості). Це зумовлює формування навколо найбільших міст приміських зон, появу міських агломерацій. При цьому головні міста зростають швидше, ніж передмістя, а сільське населення у результаті значного міграційного відтоку починає скорочуватися [1]. За показниками народжуваності, смертності та природного приросту Хмельницька область є близькою до середніх по Україні. В ході аналізу системи розселення країни, встановлено, що формування рекреаційної системи на території Хмельницької області повинно відбуватися з врахуванням можливого притоку рекреантів з сусідніх регіонів, насамперед з Київської та Львівської областей. Для виявлення кількісних характеристик цього притоку мають бути розраховані перспективні потреби населення міст Києва та Львова у видах та формах рекреації та визначена їх частка, що прибуватиме на територію регіону.

Територіальна структура виробництва на території регіону сформована під впливом природних, історичних та соціально-економічних факторів. Абсолютна більшість промислових підприємств Хмельниччини зосереджена в міських поселеннях, лише незначна їх частина - в сільській місцевості. Для регіону характерний високий рівень розвитку галузі з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, машинобудування. Близько чверті обсягу виробленої промислової продукції області припадає на виробництво електроенергії відокремленим підрозділом «Хмельницька атомна електрична станція» ДП «НАЕК «Енергоатом», у зв'язку з чим, існує пряма пропорційна

залежність між індексом промислової продукції області та безперебійністю роботи місцевої атомної електростанції.

За показником обсягу реалізованої промислової продукції Хмельниччина стабільно займає 14-15 місце серед областей України [1, 8]. Регіон має достатні запаси лісосировинних ресурсів та корисних копалин, що є сировиною для низки виробництв та основою для розвитку добувної і деревообробної галузей промисловості, виробництва неметалевої мінеральної продукції. Значний потенціал сільського господарства створює перспективи для розвитку харчової промисловості. Такий стан розвитку виробництва та його локалізація дозволяють включати його без значних затрат до регіональної рекреаційної системи, яка має формуватися у вигляді відповідної галузі господарського комплексу - рекреаційної індустрії.

Важливе значення для формування регіональної рекреаційної системи має розвиненість комунікаційної, перш за все, транспортної інфраструктури регіону. Розташування Хмельницької області на транспортних шляхах, зв'язує регіон з основними промисловими районами України (Столичний, Харківський, Придніпров'я), а також чорноморські порти із західноукраїнськими областями та країнами Центральної і Західної Європи. З півночі на південь область перетинають залізниця і ряд автошляхів, які дають вихід на Білорусь та країни Балтії, Молдову і країни Південно-Східної Європи. Мережа доріг усередині області є достатньо збалансованою і такою, що може забезпечити внутрішньо-обласну доступність усіх територій та населених пунктів. Усі потенційні центри економічного зростання сполучені автошляхами з твердим покриттям з районними та обласним центром [1, 6]. Серед основних недоліків транспортної підсистеми є поганий стан автомобільних доріг, а також моральний і фізичний знос об'єктів залізничного транспорту. Загалом аналіз показує, що транспортна мережа Хмельницької області є достатньо розвинутою, її можливості дозволяють забезпечити потреби області в вантажних та пасажирських перевезеннях, що, в свою чергу, є підставою для нормального функціонування всього господарського комплексу регіону та розвитку рекреаційної сфери зокрема.

Серед групи природно-кліматичних факторів середовища одним із основних є кліматичні умови. Витягненість області з півночі на південь дає змогу мати декілька природних та кліматичних зон. Умовно в межах області спостерігається принаймні три зони, які відрізняються за природними кліматичними умовами: Південна – Кам'янець-Подільський та Новоушиський райони, Північна – Славутський, Шепетівський, Полонський райони, Центральна – решта районів [1, 9]. Загалом кліматичні умови в регіоні можна вважати такими, що сприяють організації довготривалої та короткочасної рекреації на протязі року з пріоритетним розвитком літніх видів відпочинку і спорту. Можливості для зимового відпочинку і особливо спорту, дещо

обмежені, хоча при наявності фінансових ресурсів ці обмеження можуть бути зняті за допомогою будівництва штучних рекреаційних об'єктів (лижних трас, трамплінів, льодових стадіонів тощо). Це в поєднанні з іншими елементами, що формують рекреаційну привабливість території, дає підстави розглядати цей регіон як перспективний для розвитку тут рекреаційної діяльності.

Серед групи основних факторів, що визначають територіально-просторову організацію регіональної рекреаційної системи, слід виділити також забезпеченість території регіону лісовими масивами. В цілому, вони не є надпотужними. Рослинність області є характерною для лісостепу. Ліси та інші лісопокриті площі займають близько 12,0% території області. Цей відсоток лісистості нижчий від середнього по державі. Ліси розташовані нерівномірно, вони сконцентровані переважно на півночі області (в зоні Малого Полісся) та в центрально-західному регіоні. Загальна площа лісів області складає 281,6 тис. га, площа державного лісового фонду – 194,2 тис. гектара. Видовий склад лісів представлений переважно листяними породами 71%, а високопродуктивні хвойні породи займають 29% від лісопокритої площі [10].

Водні ресурси поділяються на поверхневі та підземні, серед яких найбільше значення для організації та проведення різних видів відпочинку мають саме поверхневі. По території області протікає понад 3 тисячі річок і потічків. Розміщення річок та водойм в області є досить рівномірним. Річкова мережа Хмельницької області представлена річками басейнів Дністра (займає 37,6% території області), Південного Бугу (22,4%) і Дніпра (40% території області). Річки північної та центральної частин області (басейн Дніпра та Південного Бугу), які течуть у північному та східному напрямках, мають неглибокі, широкі долини, заболочені заплави, малі повздовжні похили русел і, як наслідок, невеликі швидкості течій (0,1 м/с – 0,2 м/с). Ліві притоки Дністра (Збруч, Жванчик, Смотрич, Тернава, Ушиця, Калюс та інші) течуть на південь, причому майже паралельно одна до одної. На своєму шляху вони виробили глибокі, місцями каньйоноподібні долини. Середня швидкість течії їх у 2-4 рази перевищує швидкості інших річок області. На окремих ділянках річки набувають характеру гірських річок. Кількість озер в області є незначною і вони невеликі за розмірами та розташовані в основному у лісових масивах на землях Держлісфонду України. На півночі області у басейні Горині знаходяться найбільші озера Святе та Теребіж, площа водного дзеркала яких відповідно 4,2 і 2,6 гектара. Хмельницька область має значні запаси природних мінеральних вод, які є унікальними за складом і терапевтичною дією [1, 11]. Тож, серед існуючих форм рекреацій, в межах області можна задовольнити такі рекреаційні потреби: різноманітні види і форми рекреації в населеному пункті,

короткочасні і довготермінові види рекреації в лісових масивах, на березі та в акваторії водотоків, також покращити здоров'я мінеральними водами.

Хмельницька область належить до регіонів України із задовільною екологічною ситуацією. Разом з тим, для господарського комплексу області, як і в цілому для України, притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних виробництв, упровадження яких у багатьох випадках здійснювалося без достатнього урахування природоохоронних технологій [12]. Забруднення навколишнього природного середовища області характеризується територіальною диференціацією. Найбільш забрудненою є центральна частина області, де розміщені потужні промислові підприємства. Негативний вплив на природне середовище має також житлово-комунальне господарство, особливо в обласному та районних центрах. Загалом, екологічна характеристика регіону показала, що ця територія залишається сприятливою для проживання, дозволяє без значних затрат на покращення екологічної ситуації розвивати тут рекреаційну діяльність, а також може бути привабливою не лише для місцевих жителів, а й для рекреантів з інших регіонів України та закордонних груп.

До групи історико-культурних факторів середовища регіону, що враховуються при формуванні рекреаційної системи, віднесені об'єкти матеріальної культури: пам'ятки містобудування та архітектури, археології, народні промисли, музеї тощо. В області нараховують 522 об'єкти природно-заповідного фонду, що складає 15,2% території області, Національні природні парки «Подільські Товтри» та «Мале Полісся», 21 пам'ятка садово-паркового мистецтва, понад 3 тис. пам'яток культурної спадщини (рис.3). На території області поступово розвивається туристично-рекреаційна та курортна інфраструктура, яка має величезний потенціал для туризму: функціонують курортні території "Сатанів" та "Маків", готелі, санаторії, бази відпочинку, оздоровчі табори для дітей та юнацтва, кемпінги, мотелі тощо. На території курортної зони м. Сатанів будується новий санаторно-курортний комплекс «Арден-Палац» [1, 13, 14].

Визначення і аналіз факторів, які мають характеризувати регіон, (в даному випадку це Хмельницька область), може бути продовжене. Однак, представлені вище особливості, що відповідають загальній структурі факторів архітектурних (в т.ч. рекреаційних) систем, виходячи із загальної типології рекреаційних систем [15], дозволяють визначити тип рекреаційної системи, яка має формуватися на території даного регіону. Тому, подальші дослідження особливостей території даного регіону не наводяться.

В цілому, виходячи із представлених вище досліджень, характеристика рекреаційної системи, яка має локалізуватися в межах Хмельницької області, вже має наступний вигляд (рис.4).

Рис.3. Схема розташування об'єктів матеріальної культури в межах Хмельницької області.

ЗА ГЕНЕЗИСОМ (ПОХОДЖЕННЯМ):	
Тип системи	Основні відмінності
Первинний	1) Потужні рекреаційні ресурси; 2) Рівень розвитку системи розселення не має істотного значення.
Вторинний	1) Потужний ареал попиту на рекреацію; 2) Дефіцит рекреаційних ресурсів.
Паралельний	1) Особливо сприятливі умови розселення; 2) Паралельний розвиток систем розселення і рекреації.
ЗА КОНФІГУРАЦІЮ:	
Тип системи	Основні відмінності
Компактний	Формується на основі потужних рекреаційних ресурсів, розміщених одним масивом.
Лінійний	а) Симетричний: прив'язується до потужних водотоків; б) Асиметричний: розміщується вздовж морського узбережжя.
Рівномірно-розпорошений	формується на основі невеликих за площею рівномірно розпорошених рекреаційних ресурсів.
Радіальний	В основі знаходиться просторово-розгалужена структура рекреаційних ресурсів, розвивається в усіх напрямках.
ЗА РОЗМІЩЕННЯМ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО АРЕАЛІВ ОСНОВНОГО ПОПИТУ НА ЩОТИЖНЕВИЙ ВІДПОЧИНОК:	
Тип системи	Основні відмінності
В радіусі досяжності для щотижневої рекреації	Необхідність пропорційного поєднання компонентів щотижневої рекреації для попередження конфліктних ситуацій.
За межами нормативної досяжності для щотижневої рекреації	Відсутність можливості для конфліктних ситуацій між щотижневою і довготерміною рекреацією. Необхідність у такому розвитку системи, який забезпечить рекреантів у щотижневій рекреації.

Рис. 4. Тип рекреаційної системи Хмельницької області.

Висновки: Загалом, виходячи із представленого вище аналізу, характеристика рекреаційної системи, яка має локалізуватися в межах Хмельницької області, вже має свій вигляд, її тип можна окреслити наступним чином.

За походженням (генезисом): належить до третього типу, який називається паралельний. Тобто, система, яка формується паралельно зі зростанням міст, розвитком системо твірних зв'язків і формуванням групи взаємопов'язаних міст, що є характерним для особливо сприятливих природних умов розселення, і яка має, внаслідок цього, структуро формуюче значення для системи розселення.

За конфігурацією рекреаційна система даного регіону: належить переважно до лінійного типу (прив'язана до потужних водотоків: композиційна вісь симетрична (вздовж річки) і дозволяє системі розвиватися у двох напрямках.

За розміщенням по відношенню до ареалів попиту на щотижневий відпочинок рекреаційна система регіону належить до наступного типу: у радіусі досяжності для щотижневого відпочинку, коли у планувальній структурі відображається необхідність пропорційного поєднання компонентів щотижневого і довготермінового відпочинку для усунення конфліктних ситуацій.

Особливості ресурсного потенціалу та встановлений тип рекреаційної системи дозволяють окреслити напрямки розвитку рекреаційної індустрії Хмельницької області та намітити конкретні завдання для її розбудови.

Список бібліографічних посилань:

1. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки. URL: [https:// www. adm -km.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/проект-стратегії-хмельницької - області-2027-1.pdf](https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/проект-стратегії-хмельницької-області-2027-1.pdf) (дата звернення: 04.08.20).
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с, с. 158.
3. Лаврик Г.И. Методологические проблемы исследования архитектурных систем: дис. на соискание уч.степени д-ра архитектуры: 18.00.01 - К., 1979. - 251 с.
4. Шулик В.В. Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні: дис. на здобуття наук.ступеня д-ра архітектури:18.00.01 - Полтава, 2008. – 361 с.
5. Шулик В.В. Про визначення типу рекреаційної системи в умовах Полтавської області / В.В. Шулик // Традиції та новації у вищій

архітектурно-художній освіті (під заг.редакцією Н.Є.Трегуб). -Харків: ХХП, 2000. -№4-5. –с.162-163.

6. Долинська О.О. Транспортна комунікативність як фактор розвитку туризму Хмельницької області / Вісник Хмельницького національного університету 2017, № 3, Том 1, с.169-173. Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2017/2017_3_1/jrn/pdf/32.pdf (дата звернення: 11.08.20).

7. Заблотовська Н.В. Сучасні особливості формування та розвитку Хмельницької міжрайонної системи розселення / Н.В. Заблотовська, І.В. Левіцька // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. - 2013. - Вип. 672-673. - С. 92-94. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnu_2013_672-673_23 (дата звернення: 11.08.20).

8. Обговорили стан та перспективи розвитку промислового виробництва в області. URL: <https://km-oblrada.gov.ua/obgovorili-stan-ta-perspektivi-rozvi/> (дата звернення: 11.08.20).

9. Ковтуник І.І. Кліматичні курорти Хмельницької області / АГРОСВІТ № 22, 2018, с.42-46. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/22_2018/8.pdf (дата звернення: 11.08.20).

10. Ліси Хмельниччини. Науково-популярне видання. Тимошук О.О., Зведенюк М.А., Климчук В.В. — Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2017. — 264 с.

11. Екологічний стан водних ресурсів та оренду водних об'єктів області розглянула колегія ОДА. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=62388> (дата звернення: 11.08.20)

12. Затверджено регіональну схему формування екологічної мережі Хмельницької області. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?P=8524> (дата звернення: 30.07.2020).

13. Туристична та санаторно-курортна галузь області. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=1562 (дата звернення: 11.08.20).

14. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природногеографічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С.А. Копилов (гол. ред.), С.Е. Баженова (наук. ред.)]. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. – 192 с.

15. Родичкин И.Д. Методология градостроительного проектирования рекреационных систем в условиях Украинской ССР: автореф. дис. на соискание уч.степени д-ра архитектуры: 18.00.04/ ЛИСИ. - Л., 1980. - 55 с.